

МИТОЛОШКИ ЗБОРНИК

29

ЦЕНТАР ЗА МИТОЛОШКЕ СТУДИЈЕ СРБИЈЕ

РАЧА

2013

Оригинални научни рад
УДК: 821.163.41`374`282.3

СКУПЉАЧИ НАРОДНОГ БЛАГА РЕСАВЕ¹

СОВИРАТЕЛИ НАРОДНЫХ БЛАГ РЕСАВЫ

Рада Р. Стијовић
Институт за српски језик САНУ
Београд

Милун С. Стијовић²

АПСТРАКТ: У раду се говори о скупљачима народне лексике – Ђорђу Мелентијевићу, Дамњану Митровићу, Николи Даничићу и И. Милосављевићу, који су за потребе Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ прикупљали речи из ресавског

¹ Овај рад је настао у оквиру пројеката бр. 178009: *Савремени српски језик и српска лексикографија* и бр. 177031 *Европа и Срби (1804-1918): погосицији и искушења европске Модерне*, које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² stijovic@yahoo.com; stijovic@yubc.net

краја. Њихова имена су готово непозната науци и јавности и, мада је њихово дело невелико обимом, они су својим радом задужили ресавску и српску културу. Зато је вредно да њихова имена буду забележена и да се укаже на значај и резултате овога њиховог рада.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: народна лексика, материјална култура, духовна култура, Речник САНУ, библиографски подаци.

У историји наше културе постоје вредни прерадоци који су нас задужили својим делом, а да за њихова имена и дело готово нико не зна. Овај рад је покушај да се нека од тих имена извуку из таме заборављања и каже нешто о њиховом раду. Користимо се приликом да у зборнику посвећеном професорки Гордани Јовановић, Ресавки, која је и сама својим радом задужила Ресаву, кажемо нешто о људима који су за потребе Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ прикупљали народну лексику у Ресави и својим прилогом, мада невеликог обима, дали допринос ресавској и општој српској култури.

Познато је да је пре сто двадесет и пет година у Српској краљевској академији дата иницијатива да се отпочне са прикупљањем грађе за Речник српског књижевног језика.³ Од првобитне концепције израде речника књижевног језика заснованој на народној основи одступило се јер је преовладало ми-

³ Полазећи од чињенице да су све европске академије наука у први план стављале бригу о језику и изради речника, Стојан Новаковић је 10. септембра 1888. године у својој познатој „Посланици Академији наука философских” изнео предлог Српској краљевској академији, који је допунио пет година касније, да се „отпочне купљење грађе за „академијски Српски Речник”. Његова замисао је била да се сачини речник „народног књижевног језика”, што је значило књижевног језика на народној основи, у духу који је утемељио Вук (СТИЈОВИЋ 2009: 164).

шљење да није могуће прецизно одредити лексички фонд књижевног језика који се још формира. Зато се отпочело са изградом Речника српског (касније, и до данас српскохрватског) књижевног и народног језика.⁴ Од идеје о нормативном речнику прешло се на идеју о свеобухватном лексикографском делу у које поред књижевних улазе и покрајинске речи, као и жаргон, архаизми, варваризми и други некњижевни облици.⁵ То је захтевало да се отпочне са прикупљањем народних речи, па је 1899. године штампан *Позив и Ујуџсџво за куџљење речи љо народу*, који су, по Белићевим речима, „у знатној мери имали успеха, и што се тиче броја сакупљених речи и њихова квалитета” (Белић: XIV). Прикупљена је лексичка грађа широм штокавског језичког подручја, која обухвата много хиљада речи из српских говора од Книна, Лике, Баније преко Босне и Херцеговине до Војводине, Шумадије, Јадра, Ресаве, Мачве, Левча, Азбуковице, Ваљевске Подгорине, Темнића, Колубаре, Косова, Метохије итд. и оне могу одлично послужити при уобличавању српског лексичког корпуса.⁶ Међу скупљачима народних речи били су најчешће учитељи и наставници, а било је и све-

⁴ Прва књига је објављена 1959, а последња – осамнаеста 2010. Завршена је и деветнаеста књига и налази се у штампи.

⁵ Извесно нормирање постиже се на тај начин што се уз реч која не припада књижевном језику ставља ознака којом се читалац упозорава да је реч покрајинска, неправилна и сл.

⁶ Увид у грађу показао је да су све дијалекатске зоне и целокупан српски језички простор прилично равномерно заступљени (в. Неђо Јошић, Корпус за речник САНУ: ријечи из народних говора и њихова регионална заступљеност. – Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 26. И 27 октобра 2007. год., књ. I, Српски језик у (кон)тексту, Крагујевац, 2008, 440-444.

штеника, лекара, студената, гимназијалаца, па чак и земљорадника (РСАНУ: XV).⁷

Из Ресаве су, на размеђу XIX и XX века, приспеле четири збирке речи – Ђорђа Мелентијевића, Дамњана Митровића, Николе Т. Даничића и И. Милосављевића.⁸

Ђорђе Мелентијевић је 1899. године предао Академији 311 речи из Ресаве (Годишњак 1900: 185), а 1900. године 539 речи (Годишњак 1901: 280). Збирка, дакле, броји 840 речи и води се у Институту за српски језик САНУ под именом *Збирка речи из Свилајнца и Ресаве*. У ово време Мелентијевић је радио као порезник, како је забележено у Академијиним извештајима.

Према подацима до којих смо дошли, Мелентијевић је рођен 1864. године. Радио је, прво као суплент, а затим као професор, у гимназијама у Зајечару, Јагодини, Лесковцу, Крагујевцу, Чачку и Ужицу. У зависности од потребе, предавао је многе предмете: зоологију, хемију, геометрију, физику, јестаственицу, математику, земљопис и немачки језик. Једно време је служио као порезник. Написао је неколико прилога о Врању (у коме је извесно време живео) и околини, као и књижицу из области геологије. У *Трјовинском јласнику* је објавио причу *Сџара џојола*, која је, такође, уврштена у изворе за Речник САНУ⁹. Умро је у Београду 17. априла 1933. године.¹⁰

⁷ Знатно је мање, у то прво време, било оних чије је име истакнутије у српској култури. Међу њима су Јован Јовановић Змај, Светозар Ђоровић, сликар Новак Радоњић, Глиша Елезовић, Андрија Јовићевић и други.

⁸ Приликом навођња примера из Речника САНУ, уместо презимена стајаће скраћенице, за Ђорђа Мелентијевића – Мел., Дамњана Митровић – Митр., Николу Даничића – Дан. и И. Милосављевића – Милос.

⁹ *Трјовински јласник, орјан Београдске јрјовачке омлагине*, Београд 1909, 218–224.

Дамњан Митровић је као ђак Учитељске школе прикупљао речи у Ресави, као и у Параћину и 1899. предао Академији збирку од 493 речи (Годишњак 1900: 185), која се у Институту за српски језик води под називом *Збирка речи из параћинској, геоскоповачкој и ресавској среза*.

Митровић је рођен у Плани 29. септембра 1880. године. Завршио је Учитељску школу у Јагодини 1902. године, након чега је почео да ради као учитељ – прво у Малој Плани, а затим у Праћини и Богатићу. Године 1907. постао је управник основне школе у Богатићу. Био је један од оснивача и уредник листа *Мачванин*, у коме је објавио велики број текстова.¹¹ Био је председник Мачванског учитељског друштва. Уложио је много труда у напредак Богатића и Мачве, поготово у развој села. Био је одушевљен идејом задругарства и радио на њеном ширењу. Био је председник *Богатићке кредитне земљорадничке задруге* и оснивач-благајник *Мачванске задруге*.

Митровић је учествовао у оба балканска и у Првом светском рату. Погинуо је на Бобији код Љига 13. новембра 1914. године као резервни пешадијски капетан II класе. За показану храброст у балканским ратовима одликован је два медалама за храброст, а за заслуге у просвећивању Орденем светог Саве V реда.¹²

Никола Т. Даничић је 1900. године био ђак Учитељске школе, када је Академији предао збирку од 619 речи забележених у ре-

¹⁰ Податке о Мелентијевићу нашли смо у: *Шемањизам Србије, 1896 – 1899, 1905 – 1912. Политика*, Београд, 19. 4. 1933, 11. *Споменица Чачанске реалне гимназије: 1837 – 1937*, Чачак, 1938, 248. Риста М. Симоновић, *Врање, околна и људи: (библиографија објављених чланака и књија)*, Врање, 1964, 25.

¹¹ Лист је је излазио у Богатићу од почетка 1910. до краја 1911. године.

савском селу Купиновцу (Годишњак 1901: 280). Нисмо дошли до више података о његовом животу и раду.

До више података нисмо дошли ни о И. Милосављевићу. Међу изворима за Речник САНУ налази се његова *Збирка из околине Јајодине*, коју је предао Академији 1904. године (Речник САНУ, књ. 1: LXXVI). У Академијином Годишњаку за ту годину помиње се само број приспелих речи, а не као дотада (а и нешто касније) имена и занимање скупљача.

Лексика Ресаве заступљена је у Речнику САНУ и из други извора, али су аутори ових прилога познати културној и научној јавности па зато ћемо њих само поменути. Реч је, пре свега, о учитељу, етнографу, културном раднику Станоју М. Мијатовићу, чија етнографска студија о Ресави служи и као извор за лексику овога краја.¹³ Збирку од 470 речи¹⁴ дали су 1968. године дијалектолози Асим Пецо и Бранислав Милановић, аутори монографије о ресавском говору.¹⁵ Као извор ресавске лексике мо-

¹² Податке о Митровићу нашли смо у: *Шемањизам Србије, 1905–1912*. Милица Бујас, Марија Клеут, Горана Раичевић, *Библиографија српских некролога*, Нови Сад, 1998, 217. *Српски биографски речник*, том 6, Нови Сад (у штампарији), Милица Живановић, *Часопис „Мачванин“*, Museum, број 2, Шабац, 2001, 147-169.

¹³ Станоје М. Мијатовић, *Ресави*. – Српски етнографски зборник, књ. 46. Насеља и порекло становништва, књ. 26, Београд (Српска краљевска академија), 1930.

¹⁴ Лексика је углавном заступљена широм српског језичког подручја и има препознатљиву семантику, а интересантна је понајвише са становишта дијалектологије. Сведочи, нпр., о продуктивности деминутивног суфикса -че (јорганче, кафанче, кашиче, кожуче, кравче, мајсторче, мишче), о сажимањима типа коц (колац), дијалекатским типовима заменице ники (нико) и слично.

¹⁵ Асим Пецо – Бранислав Милановић, *Ресавски њор*. – Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Београд (Институт за српскохрватски језик), 1968, 241-366+карта.

гу да послужи и приповетке које је у Свилајнцу и горњоресавском селу Стрмостену записао лингвиста, преводилац и дипломата Милош Ивковић (1903–1905) и, поуздано акцентоване, објавио у Српском етнографском зборнику.¹⁶

Збирке ресавске лексике четворице истраживача о којима говоримо нису великог обима. Међутим, оне су добро заступљене у Речнику, што свакако говори и о њиховој ваљаности – тако је, нпр., у првих осамнаест томова Речника¹⁷ увршћено око 300 Мелентијевићевих речи, око 280 Даничићевих и око 200 Митровићевих.¹⁸ Једино је Милосављевићева збирка, вероватно и скромног обима, нашла мало места у Речнику – потврђена је са само тридесетак примера. О значају поменутих збирки говори и чињеница да су примери који су ушли у Речник САНУ често једина потврда за дату реч, односно неко значење речи, или су једна од две постојеће потврде. Прегледали смо, примера ради, првих сто речи сваког аутора и нашли да су 42 речи из Мелентијевићеве збирке једина потврда за дату реч (или неко значење речи), а девет речи има по још једну потврду из другог краја; слично је и са Даничићевим прилозима: 43 су једина потврда за дату лексему или неко од њених значења, а 11 има још по једну потврду, док су код Митровића 27 речи потврђене само његовим примерима, а 9 има и још једну потврду. Од три-

¹⁶ Српски етнографски зборник, књ. XLI, Београд-Земун (Српска краљевска академија) 1927.

¹⁷ Осамнаест томова је мало више од половине Речника САНУ, који ће, како се претпоставља, када буде завршен имати 35 томова.

¹⁸ Говоримо приближан број зато што није увек могуће са сигурношћу тврдити да су потврде из Ресаве, јер то понекад није назначено уз пример у Речнику, а аутори о којима говоримо доносили су речи и из других делова Србије.

десетак Милосављевићевих примера једанаест је овако ретко потврђених.

Захваљујући нашим ауторима у Речнику САНУ нашле су се речи попут: *ајманица* („супруга ајмана“), *алас-баша* („старешина аласког еснафа“), *алас-башиница* („алас-башина супруга“), *аласка* („аласова жена“), *аласкиња* („жена која се бави риболовом“), *арендаџорка* („жена арендатор, закупац“), *абонсаџи се* у значењу „постајати црн“, *вилко* („обешењак“), *делодуија* („она која воли да једе а не воли да ради“), *брзанац* („врста санса, карташке игре“), *бусени* у изр. *бусени њонедџак*, *видов* у изр. *видова вода* (поплава на Видовдан), *ајманиџи се* у значењу „беспосличити“, које има и реч *ајлазиџи*, потврђена такође примером из Ресаве, а осим ње само још примером из прича Милана Ћ. Милићевића (Мел.). Јединствене су и потврде из Ресаве за речи *алабукаџи* („луцкаст, шашав“), *дембељица* („ситан пасуљ“), *дисџира* („проја удробљена у води“), *вражало* („врацбина“), *јорешница* („јул“) (Дан.), *амза* („прождрљивац, ждероња“), *беља* („снег“), *ведрењак* („ноћна свежина, хладноћа под ведрим небом“), *ветрана* („ветрометина“), *најасџиџи* („оклеветати, набедити“) (Митр.), *вицкарош*, *јузар* („кош за остављање ораха, пасуља и сл.“), *дулейара* и *дулечница* („бундевара“) (Милос.).

Познато је да је лексика једнога краја слика његове материјалне и духовне културе, слика друштвених односа, начина живота људи, њихових занимања, обичаја, система вредности и сл. Ових приближно осамсто речи којима располажемо нису довољне да омогуће подробнију и свеобухватнију анализу.¹⁹

¹⁹ Остале речи из збирки, које још нису приспеле за обраду, распоређене су по кутијама и недоступне, јер се ради о стотинама хиљада речи које чекају да буду прегледане и обрађене у наредним томовима Речника САНУ.

Зато ћемо скренути пажњу само на неке семантичке групе које сликовито говоре о Ресавцима.

Међу семантичким категоријама именица издвојила се она којима се квалификују особине личности. Као негативна људска особина, именована највећим бројем именица, издваја се лењост:

лењиуз (Мел.), *лењиуза* (Мел.), *дубашир* „ленштина” (Дан.), *кашвара* „лења женска особа, ленштина” (Дан.), *ладолежа* „нерадник, ленштина” (Дан.), *маџан* „нерадник, ленштина” (Мел.), *ајмана* „лења, нерадна женска особа” (Мел.), *комаџар* „љења особа која само мисли о јелу” (Мел.), *елбеџ* „готован” (Митр.), *белодуџа* „она која воли да једе, а не воли да ради” (Мел.), *масноплавка* „нерадна женска особа која воли да се лицка и дотерује” (Митр.).

Међу негативним особинама налазе се и кењкавост, превртљивост, ветропирасто понашање, непоузданост, тврдоглавост, брбљивост, склоност да се уноси завада или зло међу људе итд:

жвањкало (Митр.), *кењкало* (Митр.), *њуња* (Митр.), *брља* „брљива особа (мушка и женска)” (Мел.), *брљивица* „сметена женска особа” (Мел.), *врдалама* „превртљивац, непоуздан човек” (Мел.), *врџијуза* „ветропираста, нестална жена” (Мел.), *зркач* „онај који завађа људе” (Митр.), *зломишљеница* „она која зло мисли другоме” (Митр.), *лажљивчина* (Митр.), *загрибалџа* „задрта, тврдоглава особа” (Митр.), *косџолома* „алапача, брбљивица” (Мел.).

Интересантно је да се као негативне физичке особине најви-

ше квалификују оне на које човек не може да утиче, које су резултат генетског наслеђа. То су, пре свега, физичка неразвијеност и низак раст, али и разроконост, клемпавост, неспретност:

журавица „журава, слаба, неразвијена особа” (Мел.), *крца* „закржљала, ситна особа или животиња” (Мел.), *јушавко* „кржљава, неразвијена мушка особа” (Дан.), *јеца/јецан* „неразвијен човек, кепец” (Мел.), *јушавица* „кржљава, неразвијена женска особа” (Дан.), *зиљо* „разрока мушка особа”, *зиљавица* „разрока женска особа” (Мел.), *клијчо* „клемпава особа” (Мел.), *клијча* „трома, неспретна особа” (Митр.), *клијавак* „неспретна, неумешна мушка особа”, *клијавица* „неспретна, неумешна женска особа” (Мел.), *дрвендек* „неспретна, приглупа особа” (Мел.).

У складу са тим је и истицање физичке снаге као позитивне особине:

добдија „јак и развијен човек” (Мел.), *кочеља* „јака, издржљива особа” (Мел.), *кочељивица* „јака, издржљива женска особа” (Мел.), *гинда* „снажна, развијена женска особа” (Мел.).

Истицање снаге и издржљивости и негативан однос према лењости и физичкој неразвијености однос је средине у којој је поседовање ових позитивних особина односно одсуство, по њима негативних особина начин опстанка и преживљавања, који су условљени физичким радом и снагом.

У обављању физичких послова велика помоћ су биле животиње, нарочито во. Њему се у Ресави тепа(ло): *воша*, *воченце*, *воче*. И за само обраћање волу уз тепање постоји глагол *вошкаши*.

Поред већ поменутих, као позитивне људске особине истичу се памет и духовитост: *џавешина* „умна, даровита особа” (Мел.), *вицкарош* „човек који воли да прави шале, вицева, шалљивчина” (Милос.), а осуди су изложене алкавост, слаб морал: *алкавуша* (Мел.), *ојисија* „врло лепа жена лаког морала (Митр.), *курбејка* „курва” (Митр.).

Да су жене у овој средини преузимале на себе послове и ван куће и окућнице говоре лексеме: *аласкиња* „жена која се бави риболовом” (Мел.) (за рибареву жену резервисан је термин *аласка*), *арендајторка* „жена арендатор, закупац” (Мел.), *баштованџика* „жена која продаје баштованске производе” (Мел.).

О развијеном рибарству говоре бројни рибарски термини: *бајшара* („направа за хватање рибе”) (Мел.), *клеџа* („предњи део рибарске мреже”) (Мел.), *јорњак* („горњи конопац на рибарској мрежи”) (Мел.), *буља* („грегеч”), *кошља* („риба ситних костију”), *лајшаш* („рибар који лови мрежом”), *лајшашка* „лапташева, рибарева жена” (Мел.), *аласка* „аласова жена” (Мел.), *алас-башиница* „алас-башина супруга” (Мел.).

Деца су се клацкала на *друљки* или *друљашки*, а играла су се и *дисе* („врста дечје игре”) (Мел.), *крџијуза* („игра лоптом”) (Митр.), *ојаре* („врста чобанске игре”) (Дан.), као и посебне игре у којој се орахом који се звао *јађач* или *коњак* гађала купа ораха (Дан.). Одрасли су играли карте: *брзанац* је била „врста санса, карташке игре” (Мел.), а „двојка треф” се звала *мишиш* (Дан.).

Поштовали су се обичаји. На гробљу се за задушнице остављала храна која се звала *мамка* (Мел.). Обичај је био да се нежењеном члану породице, мушкарцу да део имања на име женидбених трошкова – *женидбина* (Митр.). За празнике се окупљало око трпезе, на којој су били и колачи, за сваки пра-

зник посебна врста: за Бадњи дан *џуџмица* (Дан.), за Божић *волови* (Дан.) и *законче* (Дан.), за Младенце *младенчић* (Мел.). Осим ових месиле су се и *орашница* (Мел.), *дулечњак* (Мел.), *дулейара/дулечара/дулечница* „бундевара” (Милос.).

У исхрани су била заступљена јела од кукурузног и пшеничног брашна: *гудњача* „врста проје” (Мел.), *качамачница* „проја умешена од непоједеног качамака” (Дан.), *куљеш* „качамак” (Дан.), *дисџира* „проја удробљена у води” (Дан.), *киселица* „квасни хлеб” (Мел.), *млечњача* „гибаница спремљена с млеком” (Мел.), *кркиш* „попара” (Дан.), *јошовац* „попара” (Дан.).

На основу прикупљене лексике можемо видети и шта су Ресавци облачили и обували, како су именовали птице, а како друге животиње или биљке, који су ветрови дували у Ресави, у каквим се кућама живело и много другога.

На основу лексичке грађе може се, као што се види, написати својеврсна етнографска студија. Ми смо настојали да прикажемо део лексике ресавског краја – онај који је забележен у Речнику САНУ, и да укажемо на податке које нам она пружа, а пре свега да оживимо имена оних који су ту грађу прикупили и омогућили да она буде записана и тако настави свој живот.

Литература

- Белић 1959: А. Белић, *Увод*. – Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Београд (Српска академија наука и Институт за српскохрватски језик) књ. 1, VII-XXVII.
- Бујас, Милица, Клеут, Марија, Раичевић, Горана, *Библиографија српских некролоја*, Нови Сад, 1998, 217.
- Годишњак: *Годишњак Српске краљевске академије*, Београд, 1900. и 1901.
- Живановић, Милица, *Часопис „Мачванин”*, Museum, број 2, Шабац, 2001, 147-169.

Полиџика, Београд, 19. 4. 1933, 11.

Речник САНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Београд (Српска академија наука и уметности. Институт за српски језик), 1959–2010, књ. I–XVIII.

Симоновић, Риста М., *Врање, околина и људи: (библиографија објављених чланака и књија)*, Врање, 1964, 25.

Сјоменица Чачанске реалне гимназије : 1837–1937, Чачак, 1938, 248.

Српски биографски речник, том 6, Нови Сад (у штампи).

Шемаџизам Србије, 1896 – 1899, 1905 – 1912.

РАДА Р. СТИЈОВИЧ И МИЛУН С. СТИЈОВИЧ

СОБИРАТЕЛИ НАРОДНЫХ БЛАГ РЕСАВЫ

Резюме

В настоящей работе речь идет о собирателях народной лексики – о Дж. Мелентиевиче, Д. Митровиче, Н. Даничиче и И. Милосављевиче. Они для нужд Словаря сербохорватского литературного и народного языка собирали лексику в области Ресава. Их имена почти полностью неизвестны в науке и общественности. Несмотря на то что их работа небольшая по объему, они своей работой оставили след в культуре Ресавы и вообще в сербской культуре. Поэтому следует назвать их имена.